

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLARININ MÜASİR YAZI TEXNİKASININ TAXTA-NƏFƏS ALƏTİNİN İFAÇILIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

İxtisas: 6213.01 – Musiqi sənəti

Elm sahəsi: Sənətsünaslıq

İddiaçı: **Nərgiz Çingiz qızı Əliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, dosent
Aytac Elxan qızı Rəhimova

Rəsmi opponentlər: sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor
Sevda Firudin qızı Qurbanəliyeva

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Zəki qızı Quliyeva

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Orxan Nicad oğlu Zeynallı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri: _____ Xalq artisti, professor
Fərhad Şəmsi oğlu Bədəlbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi: _____ sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Ramiz qızı Zöhrabova

Elmi seminarın sədri: _____ sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor
İmruz Məmməd Sadıx qızı Əfəndiyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dünya musiqi tarixində taxta-nəfəs alətləri qədim və geniş yayılmış musiqi alətləri hesab olunur. Taxta-nəfəs alətləri demək olar ki, əksər xalqların musiqi mədəniyyətində yer alır. Taxta-nəfəs alətlərinin zəngin bədii və texniki ifa imkanları onları xalq musiqisindən başlayaraq, bəstəkar yaradıcılığına yeni ifa imkanlarının konstruktiv şəkildə təkmilləşməsinə doğru aparır.

Taxta-nəfəs alətlərinin dünya musiqi sənətində bir çox növü mövcuddur. Bu alətlər uzun tarixə malik, ən qədim musiqi alətləri sırasında yer almaqla yanaşı, sürətli inkişaf yolu keçmişdir. Bu mərhələlərdə alətlərin quruluşu ilə yanaşı, həm də ifaçılıq texnikası da inkişaf edərək tədricən kamilləşmiş və müasir peşəkarlıq meyarlarını müəyyənləşdirmişdir. Buraya alətdə yeni ifa metodlarının yaranması, ifaçılıq texnikasının gücləndirilməsi, eləcə də yeni səs effektləri kimi məsələlər daxildir. İnkişaf prosesində alətsünaslar, ifaçılar və bəstəkarlar birgə fəaliyyət göstərmiş, aid olduğu dövrə xas ifaçılıq məziyyətləri, bədii kompozisiya və texniki tələblərini nəzərə çatdırmışlar. Bu prosesdə alət ustası, bəstəkar və ifaçı üçlüyü mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki məhz bu üçlük alətin müxtəlif tarixi dövrlərdə maraqlarını qoruyaraq, ifaçılıq sənətinin əsas faktorlarını formalaşdırır. Tembr, səslənmənin xarakteri, istifadə olunan texniki üsullar əsərin düzgün qavranılmasında digər komponentlər-melodiya, harmoniya, faktura, forma və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir tarixi dövr ifaçılıq mədəniyyətinin formalaşmasında öz dəsti-xəttini yaradır və proses durmadan inkişaf edir. Müasir ifaçılıq mədəniyyəti və alətsünaslıq elmi qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də müxtəlif dövrlərdə ifaçılıq sənətinin formalaşmasında rol oynayan amillərin öyrənilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ rus və Qərb musiqisünaslığında geniş araşdırılsa da, Azərbaycanda ifaçılıq mədəniyyəti yalnız ayrı-ayrı tədqiqatların müəyyən tərkib hissəsi kimi öyrənilmişdir. Fortepiano ifaçılığının tarixi və inkişaf yolları xüsusi olaraq elmi araşdırmalara cəlb olunmuş, maraqlı tədqiqat işləri aparılmışdır. Lakin taxta-nəfəs alətlərinin Azərbaycan musiqi mədəniyyətindəki mövqeyi, ifaçılıq

xüsusiyyətləri, bəstəkar yaradıcılığında əks etdirilməsi, milli musiqi alətləri ilə qarşılıqlı istifadə və öyrənilmə aspektləri xüsusi olaraq tədqiq olunmamışdır. Bu mövzuda müxtəlif alətlərlə bağlı bir sıra elmi mənbələr mövcud olsa da, bu əsərlərdə taxta-nəfəs alətləri qrupuna kompleks yanaşma nəzərə çarpmır. Taxta-nəfəs alətləri qrupunun ayrı-ayrı üzvləri ilə bağlı yazılmış elmi işlərdə yalnız bir alətin tarixi formalaşma prosesi, ifaçılıq xüsusiyyətləri və bəstəkar yaradıcılığında mövqeyi təhlil olunur. Lakin alətin qrup daxilində, milli ifaçılıq mədəniyyətində, solo və orkestr daxilində yeri qrupla əlaqəli aspektdən araşdırılmamışdır. Bu baxımdan tədqiqat işinin mövzusu aktualıq kəsb edir.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri də taxta-nəfəs alətlərinin müasir musiqi mədəniyyətində, müasir bəstəkarların əsərlərində tutduğu mövqeyinin araşdırılmasıdır. Dissertasiya işində təhlilə cəlb olunmuş əsərlər XX əsrin ikinci yarısında və son iyirmi il ərzində yazılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərlərin əksər hissəsi ilk dəfə olaraq nəzəri və ifaçılıq xüsusiyyətləri baxımından geniş təhlil olunmuşdur. Təhlil zamanı bəstəkarların istifadə etdiyi yeni metod və ifaçılıq üsulları haqqında verilən şərhlər taxta-nəfəs alətlərinin geniş ifaçılıq imkanlarının aşkara çıxarılmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan dissertasiya işi müasir bəstəkar yaradıcılığında taxta-nəfəs alətlərinə marağın artmasına əhəmiyyətli təsir göstərir və müasir musiqi mədəniyyətinin inkişafına xidmət edir.

Taxta-nəfəs alətləri ilə bağlı milli musiqişünaslıqda bir sıra araşdırmalar aparılmış, maraqlı tədqiqatlar ərsəyə gəlmişdir. Bu tədqiqatlar arasında fleyta və faqotla bağlı xüsusi araşdırmalar, eləcə də taxta-nəfəs alətlərilə bağlı oçerklər toplusu elmi mənbələr kimi nəzərə çarpmır. Mövcud araşdırmaların əsas məziyyəti bundan ibarətdir ki, onların əksəriyyəti məhz bu alətlərin ifaçıları tərəfindən aparılmış və burada ifaçılıq məsələlərinə geniş yer verilmişdir.

Dissertasiya işinin yazılmasında müraciət etdiyimiz əsas elmi mənbələrdən biri Bakı Musiqi Akademiyasında fleyta sinfinin professoru, istedadlı ifaçı və peşəkar müəllim kimi böyük xidmətlər göstərmiş Ələkbər İsgəndərovun tədqiqatlarıdır. Tanınmış ifaçı və təcrübəli pedaqoq kimi böyük rəğbət qazanmış Ə.İsgəndərov fleyta

haqqında maraqlı tədqiqatlar aparmış və bu sahədə mövcud boşluğun aradan qaldırılmasında mühüm işlər görmüşdür. Onun 1975-ci ildə yazdığı “Флейта в творчестве Азербайджанских композиторов”¹ (Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında fleyta aləti) kitabı taxta-nəfəs alətləri qrupunda solo partiyaların əsas ifaçısı kimi istifadə olunan fleyta alətinin yaranma və inkişaf tarixi, onun Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında istifadəsinə dair geniş və maraqlı informasiya mənbəyidir. Müəllif kitabda fleyta ilə bağlı dəyərli tarixi faktları işıqlandırmış, eləcə də bu alətin Avropa bəstəkarlarının yaradıcılığında tutduğu yer, müxtəlif əsərlərdə istifadə olunması ilə bağlı geniş nəzəri-praktik məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Kitabın bir bölməsi isə bu alətin milli mədəniyyətdə daşdığı mövqe ilə bağlı fikir və təhlillərə həsr olunmuş, həmçinin müəllifin fleyta ifaçılarına dəyərli tövsiyələri də yer almışdır.

Ə.İsgəndərovun 2002-ci ildə çapdan çıxmış daha bir əsəri “Стилевые и исполнительские особенности произведений для флейты”² (Fleyta üçün yazılan əsərlərin üslub və ifaçılıq xüsusiyyətləri) müəllifin apardığı elmi tədqiqatların əhəmiyyətli nəticəsi kimi qiymətlidir. Əsərdə müəllif fleytanın milli və Avropa musiqisində orkestr tərkibində tutduğu mövqeyini araşdırmış, eləcə də fleyta üçün yazılmış müxtəlif əsərlərin ifaçılıq xüsusiyyətlərinin təhlilini aparmışdır. Dissertasiya işinə cəlb olunmuş əsərlərdən bir qismi haqqında bu kitabda dəyərli məlumat yer almışdır. Bu baxımdan Ə.İsgəndərovun tədqiqatları işin ərəsəyə gəlməsində mühüm elmi mənbə rolunu oynamışdır.

Taxta-nəfəs alətləri ilə bağlı daha bir elmi mənbə A.X.Məhəmmədov tərəfindən 1983-cü ildə yazılmış “Вопросы истории, теории и практики отечественного фаготного исполнительства”³ (Milli faqot ifaçılığının tarixi, nəzəri və praktik

---

¹ Искендеров, А.М. Флейта в творчестве Азербайджанских композиторов / А.М.Искендеров. – Баку: Ишыг, – 1975. – 100 с.

² Искендеров, А.М. Стилевые и исполнительские особенности произведений для флейты / А.М.Искендеров. – Баку: Адилоглы, – 2002. – 194 с.

³ Магомедов, А.Х. Вопросы истории, теории и практики отечественного фаготного исполнительства. Учебное пособие / А.Х.Магомедов. – Баку: Аз.Гос.Унив, – 1983. – 90 с.

məsələləri) dərs vəsaitidir. Burada görüldüyü kimi, sırf faqot aləti ilə bağlı müxtəlif araşdırmalar aparılmış, faqot alətinin rus və sovet dönməində inkişafı və ifaçılıq xüsusiyyətləri, tanınmış faqot ifaçılarının yaradıcılığı ilə bağlı məlumat, eləcə də faqot alətində ifa məsələləri ilə metodik tövsiyələr yer almışdır.

Təhlil zamanı müraciət etdiyimiz daha bir elmi mənbə A.Abdullayevin taxta-nəfəs alətlərilə bağlı oçerkləri toplanmış kitabıdır. “Очерк истории исполнительства на духовых инструментах европейского типа”⁴ (Avropa nəfəs alətlərində ifaçılıq tarixi) kitabında taxta-nəfəs alətlərinin dünya xalqlarının musiqi mədəniyyətində yeri, orkestr əsərlərində mövqeyi, ifaçılıq mədəniyyəti ilə bağlı müxtəlif məsələlərə həsr olunmuş məqalələr toplanmışdır. Kitabda Azərbaycanda yaşayıb yaratmış taxta-nəfəs aləti ifaçıları haqqında dəyərli bioqrafik məlumat yeni araşdırmalar üçün olduqca mühümdür.

Musiqişünas alim və eyni zamanda təcrübəli klarnet ifaçısı, pedaqoq və professor E.Babayevin bu sahədə apardığı araşdırmalar, metodik vəsaitlər dissertasiya işində müraciət edilən elmi mənbələr sırasında yer alır. O cümlədən, alimin “Большой концертный дует для кларнета и фортепиано К.М.Вебера”⁵ (K.M.Veberin klarnet və fortepiano üçün böyük konsert dueti), “Konservatoriyanın ifaçılıq fakultəsinin qiyabi şöbəsində klarnet aləti üzrə təhsil alan tələbələr üçün metodik göstərişlər”⁶, “Musiqi tədris edən ali məktəblər üçün nəfəs və zərb alətləri ixtisas siniflərinin proqramı”⁷ kimi metodik vəsaitləri və proqramı taxta nəfəs alətlərilə bağlı aparılmış elmi və metodik tədqiqatların bir qismini təşkil edir.

Dissertasiya işinin yazılmasında müraciət edilən mühüm mənbələrin bir qismini də rus alimlərinin tədqiqatları təşkil etmişdir.

---

⁴ Абдуллаев, А.Д. Очерк истории исполнительства на духовых инструментах европейского типа. / А.Д.Абдуллаев. – Баку: Адилоглы, –2003. – 204 с.

⁵ Бабаев, Э.А. Большой концертный дует для кларнета и фортепиано К.М.Вебера / Э.А.Бабаев. – Баку: Аз.Гос.Консерватория, – 1990. – 26 с.

⁶ Babayev, E.Ə. Konservatoriyanın ifaçılıq fakultəsinin qiyabi şöbəsində klarnet aləti üzrə təhsil alan tələbələr üçün metodik göstərişlər / – Bakı: AZİNEFTEXİM, – 1984. – 26 s.

⁷ Babayev, E.Ə. Musiqi tədris edən ali məktəblər üçün nəfəs və zərb alətləri ixtisas siniflərinin proqramı / – Bakı: Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası, – 1994. – 23 s.

Bu sırada N.F.Rimski-Korsakovun⁸, D.M.Roqal-Levitskinin⁹, V.M.Altuxovun¹⁰, Y.A.Fortunatovun¹¹, V.İ.Kojuxarın¹², O.İ.Tansovun¹³ kimi tədqiqatları yer almışdır. Bu əsərlərdə taxta-nəfəs alətlərinin tarixi, ifaçılıq xüsusiyyətləri, eləcə də bu alətlərin orkestrdə tutduğu mövqe geniş şəkildə araşdırılır.

Monoqrafiyalarla yanaşı, taxta-nəfəs alətlərinin ifası, orkestr musiqisi, eləcə də müxtəlif əsərlərin təhlili ilə bağlı elmi mətbuatda yer alan məqalələr də apardığımız araşdırma üçün əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işində tədqiqat obyektı kimi taxta-nəfəs alətləri qrupu götürülmüş, bu qrupa daxil olan alətlərin tarixi inkişaf prosesi, bəstəkar yaradıcılığında tutduğu yer araşdırılmışdır. Tədqiqatın predmetini müasir dövrdə taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış solo və ansambl əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi taxta-nəfəs alətlərinin müasir bəstəkar yaradıcılığında tutduğu yeri müəyyənləşdirmək və bu alətlər üçün yazılmış əsərlərin ifaçılıq xüsusiyyətlərinin araşdırılmasıdır. Qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur:

- Taxta-nəfəs alətlərinin tarixi inkişaf yollarına nəzər salmaq;
- Taxta-nəfəs alətlərinin Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tutduğu yeri araşdırmaq;
- Taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış iri həcmli əsərlərin təfsir xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq;
- Taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış miniatur əsərlərin təfsir xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq;

---

⁸ Римский-Корсаков, Н.А. Основы оркестровки / Н.А.Римский-Корсаков. – Москва: Гос.муз.издательство, – 1946. – 122 с.

⁹ Рогаль-Левицкий, Д.Р. Современный оркестр / Д.Р.Рогаль-Левицкий. – Москва: Гос.Муз.Издательство, – 1 том, – 1953. – 481 с.

¹⁰ Алтухов, В.М. Гаммы и упражнения для развития виртуозной техникой игры на кларнете / В.М.Алтухов. – Харьков: – 2008. – 128 с.

¹¹ Фортунатов, Ю.А. Лекции по истории оркестровых стилей / Ю.А. Фортунатов. – Москва: Моск.Гос.Консерватория, – 2004. – 251 с.

¹² Кожухарь, В.И. Инструментоведение. Симфонический и духовые оркестры. Учебные пособие / В.И.Кожухарь. – Москва: Планета музыки, – 2009. – 320 с.

¹³ Новые проблемы игры на флейте / Составитель О.И.Танцов. – Москва: Научно-изд.центр Мос.консерватория, – 2011. – 80 с.

- Taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış solo və ansambl əsərlərinin ifaçılıq xüsusiyyətlərini təhlil etmək;
- Təhlil olunan əsərlərdə müasir üsul və metodların tətbiqini müəyyənləşdirmək və ifa xüsusiyyətlərini araşdırmaq.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində tarixi və nəzəri təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Belə ki, dissertasiyada XX əsrin II yarısında və son dövrdə taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış solo və ansambl əsərlər araşdırılmışdır. Təhlil zamanı əsərlər forma, harmoniya, faktura, melodiya, ritm və s. komponentləri, eləcə də alətlərin ifaçılıq xüsusiyyətləri, yeni ifa metodları, üsul və ştrixlər baxımından aparılmışdır, o cümlədən alətlərin tarixi inkişaf mərhələlərinə nəzər salınmışdır. Musiqişünaslığın ümumi nəzəri prinsipləri, Azərbaycan, həmçinin xarici ölkə musiqişünaslarının, o cümlədən, Ə.İsgəndərovun, A.X.Məhəmmədov, A.Abdullayevin, D.M.Roqal-Levitski, V.İ.Kojuxar, O.İ.Tansov və başqalarının tədqiqatlarında işlənmiş elmi-nəzəri konsepsiyalar dissertasiyanın metodoloji əsasını təşkil edir.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz əsərlərin forma, musiqi dili, ritm, intonasiya, ifaçılıq üslubu və s. baxımından təhlil olunarkən görkəmli rus tədqiqatçıları L.Mazel, İ.Sposobin, E.Alekseyev, V.Belyayev, V.Vinoqradov, Y.Xolopov, A.Sokolov, İ.Kuznetsov, S.Koqoutek kimi aləmlərin və başqalarının elmi tədqiqatlarında yer alan nəzəri müddəalardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın materialını XX əsrin II yarısında Azərbaycan bəstəkarlarının taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış əsərləri təşkil edir, o cümlədən, dissertasiya işində A.Məlikovun fleyta və fortepiano üçün konsertinası, X.Mirzəzadənin taxta-nəfəs alətləri üçün sekstet, qoboy üçün “Xalq mahnısı” və digər miniatürləri, F.Əlizadənin violonçel və nəfəsli kvintet üçün “Vorgefühl”, F.Qarayevin “(K)ein Kleines Schauspiel...” və “Alla valze” əsərləri, E.Dadaşovanın fleyta və fortepiano üçün “Muğamsayağı”, iki fleyta və fortepiano üçün “Səda” miniatürləri, C.Quliyevin fleyta və fortepiano üçün “Skerso”, C.Abbasovun “Meditations” və “Paradeigma-II” kompozisiyaları, A.Əzimovun fleyta və fortepiano üçün “Alatoran”, “Həzin oyun” miniatürləri, S.Rəhimovanın fleyta və fortepiano üçün pyes, E.Mirzəyevin fleyta və 4 zərb aləti üçün nəzərdə tutulmuş

“L’identification de la vengeance d’Eurydice” əsəri, R.Qədimovanın taxta-nəfəs alətləri üçün “Pastoral”, “Mayeyi-Rast” rənginin işləməsi, F.Fətullayevin klarnet və fortepiano üçün yazılmış “Aydın qarşısından keçən bulud karvanı” əsəri, R.Ramazanovun soprano, fleyta, çembalo və vibrafon üçün “Qüssə” miniatürü, T.Qasımzadənin solo fleyta üçün “Solo for Erin Lesser”, fleyta və 4 ifaçı üçün “Control+” miniatürləri, A.Qəmbərlinin “Composition resolved to dots”, S.Qəninin “Epizod” və “İlk təəssürat” kompozisiyaları, o cümlədən Y.İmanov, İ.Abdullayevin, L.Cəfərovanın, N.Nağıyevanın, V.Allahverdiyevin taxta-nəfəs alətləri üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra əsərləri bilavasitə təhlil olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq müdafiyyə çıxarılan müddəalar aşağıdakılardır:

- Taxta-nəfəs alətlərinin Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tutduğu yer daha çox miniatür janrlarla ifadə olunur;

- Ansambl əsərlərində qeyri-adi alət seçimi ifaçılar qarşısında xüsusi həssaslıq nümayiş etdirmək tələbi qoyur;

- Taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış əsərlərdə bəstəkarlar xalq musiqi janrlarından müxtəlif yollarla bəhrələnir, o cümlədən muğam improvizasiya üslubu, rəqs, rəng janrlarının tətbiqi geniş yer tutur;

- Həm solo, həm də ansambl əsərlərində slap, forşlaq, mordent, trel, qlissando, frullato, klaster, multifonlardan istifadə, eləcə də ifaçılıq mədəniyyətinin təcəssümü müxtəlif texniki passajların, sıçrayışların, sürətli tempdə kiçik ölçülü notların ifası, nəfəsin düzgün alınması, pozisiyaların seçimi, müxtəlif applikaturalarla da səciyyəvidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ilk növbədə müraciət olunan mövzu ilə bağlıdır. İlk dəfə olaraq bu işdə taxta-nəfəs alətləri qrupu üçün yazılmış əsərlər, bu alətlərin ifaçılıq xüsusiyyətləri kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Beləliklə, aparılan təhlillər nəticəsində əldə olunan müddəalar dissertasiya işinin elmi yenilikləri sayıla bilər:

- Dissertasiya işində ilk dəfə taxta-nəfəs alətləri qrupu kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur;

- İlk dəfə burada taxta-nəfəs alətləri qrupunun milli musiqi mədəniyyətində yeri və mövqeyi araşdırılır;

- Dissertasiya işinə cəlb olunmuş əsərlər ilk dəfə bu işdə nəzəri və ifaçılıq xüsusiyyətləri cəhətdən təhlil olunur;

- Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq XX əsrin II yarısında bəstəkar yaradıcılığında taxta-nəfəs alətləri qrupunun tutduğu yer araşdırılır;

- İlk dəfə olaraq bu işdə taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış ən müasir əsərlərdə müşahidə olunan yeni üsul və metodlar təhlil olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində aparılan təhlillər bilavasitə müasir əsərləri əhatə edir. O cümlədən, müasir ifaçıların və tədqiqatçıların diqqətini birbaşa müasir Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığının taxta-nəfəs alətlərilə bağlı istiqamətinə yönəltməklə yeni araşdırmalar üçün perspektivlər yaratmış olur. Digər tərəfdən aparılan təhlillər ifaçılıq mədəniyyətinin yüksəlməsində, peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhlilə cəlb olunan əsərlərin əksər hissəsi ilk dəfə araşdırıldığı üçün əldə olunan nəticələr, eləcə də gənc bəstəkarların yaradıcılığı ilə bağlı verilmiş məlumat “Musiqi tarixi”, “Musiqi əsərlərinin təhlili”, “Musiqi nəzəriyyəsi” fənlərinin tədrisi zamanı elmi mənbə kimi istifadə oluna bilər. Dissertasiyada taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış əsərlərdə alətlərin ifaçılıq xüsusiyyətləri, bədii və texniki imkanları, müasir ifa üsulları və ştrixləri haqqında verilən məlumat “Alətşünaslıq” fənninin tədrisi zamanı, eləcə də gənc pedaqoq və ifaçılar üçün elmi və metodik mənbə kimi dəyərləndirilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas nəticələri və müddəaları Azərbaycan, Türkiyə, Almaniya, Avstriya kimi ölkələrin beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləşdirmə sistemlərinə daxil olan dövrü elmi nəşrlərdə dərc olunan 14 məqalədə öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı məruzələr bir sıra yerli və beynəlxalq elmi-nəzəri konfranslarda dinlənilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi

giriş, iki fəsil, (I fəsildə üç paraqraf, II fəsildə iki paraqraf) nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 10 səhifə, 13975 işarə sayı; I fəslin birinci paraqrafı 18 səhifə, 31672 işarə sayı; ikinci paraqrafı 16 səhifə, 25959 işarə sayı; üçüncü paraqrafı 40 səhifə, 57191 işarə sayı; II fəslin birinci paraqrafı 27 səhifə, 40468 işarə sayı, ikinci paraqrafı 29 səhifə, 43515 işarə sayı; Nəticə 5 səhifə, 8798 işarə sayı; istifadə edilmiş ədəbiyyat 13 səhifə, 17612 işarə sayı həcmindədir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 159 səhifə, 222283 (istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla) işarə sayı həcmindədir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın I fəslı “**Müasir Azərbaycan bəstəkarlarının taxta-nəfəs alətləri üçün yazılan əsərlərinin forma və məzmun xüsusiyyətləri**” adlanır və 3 paraqraftan ibarətdir. **1.1. “Taxta-nəfəs alətlərinin bədii və texniki ifa imkanları**” adlanan birinci paraqrafta simfonik orkestrdə mühüm yer tutan taxta-nəfəs alətləri qrupunun ifaçılıq imkanları, alətlərin texniki və bədii xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Taxta-nəfəs alətləri dünya xalqlarının musiqi mədəniyyətində mühüm yer tutur və çoxçeşidliyi ilə fərqlənir. Bu tip musiqi alətlərinə demək olar ki, dünyanın hər yerində rast gəlmək mümkündür. Bu səbəbdən də taxta-nəfəs alətlərinin tarixi olduqca qədimdir. Bu bölmədə qrupa daxil olan hər bir alətin yaranma və formalaşma tarixi, quruluşu, ifa və texniki imkanları, müxtəlif növləri haqqında geniş məlumat verilir. Avropa musiqisində yer alan taxta-nəfəs alətlərinin bir qismi XV-XVI əsrdən etibarən böyük təkamül yolu keçmiş, tarixin müxtəlif mərhələlərində texniki və bədii imkanlarının artırılması istiqamətində rekonstruksiyalara məruz qalmışdır. Taxta-nəfəs alətləri qrupunun ən qədim tarixə malik üzvü fleyta hesab olunur. Fleyta sözü latın dilindən flatus-nəfəs vermək mənasını daşıyır. Bu alət hələ eradan əvvəl Misirdə, Yunanıstanda və Romada mövcud olmuşdur. Fleyta müxtəlif ölkələrdə çoxsaylı növlərilə tanınır. Müasir musiqi incəsənətində fleyta üçün musiqi yazmayan bəstəkar azdır. Bu alət üçün ən çox musiqi yazan bəstəkarlar isə fransız məktəbinin nümayəndələri, o cümlədən Klod

Debüssi, Moris Ravel, Fransis Pulenk, Darius Miyo, Artur Oneqger, Jermena Tayefer, Lui Dürrey, Jorj Orik, Alber Russel, Andre Jolive, Jak İber fleyta üçün çoxsaylı əsərlər bəstələmişlər.

Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında fleyta üçün yazılan əsərlər sırasında Fikrət Əmirov, Arif Məlikov, Oqtay Zülfiqarov, Tofiq Bakıxanov, Aydın Əzimov, Elmir Mirzəyev, Elnarə Dadaşova, Rüfət Ramazanov, Türker Qasımzadə və başqalarını sadalamaq olar.

Taxta-nəfəslilər içərisində qoboyun tarixi də qədimdir. *“Onun qədim növü kimi hesab edilən svirel 4600 il əvvəl İraqın Ur şəhərində qəbirdən tapılmışdır”*¹⁴. Müəllifin verdiyi məlumata görə bu tip alətlər Misirdə, Yunanıstanda, Hindistanda, Romada yayılmışdı. Qoboyun da bir çox növləri mövcuddur. Lakin bunlardan ən çox yayılanı ingilis qoboyudur (nəfiri). Bu alət XVII əsrin sonlarında yaranmışdır. Onu ilk dəfə orkestrdə ingilis bəstəkarı Pörsel istifadə etmişdi. XIX əsrin ikinci yarısından bu alət orkestrin daimi üzvünə çevrilir. Onun tembri qoboya nisbətən daha yumşaq və melonxolikdir, lakin texniki imkanları və registri qoboyla eynidir.

Klarnet taxta-nəfəs alətləri qrupunun ən gənc üzvü hesab olunur. Onun sələfləri kimi Misirdə arqul, Yunanıstanda avlos, Romada tibiya, ərəblərdə zumara, İspaniyada alboqeyya və s. hesab olunur. Klarnet müasir dövrə qədər daim müxtəlif musiqiçilər və alət ustaları tərəfindən çoxsaylı rekonstruksiyalara məruz qalmış, tədricən təkmilləşdirilmişdir. Hal-haqırda bu alətin alman və fransız sistemi üzrə tipləri məşhurdur. Klarnet aləti bəstəkar yaradıcılığında olduqca populyardır. K.M.Veberin klarnet üçün iki konserti və Konsertinosu; İ.Bramsın solo klarnet və simli kvartet üçün kvinteti, iki sonatası; M.İ.Qlinkanın klarnet, faqot və fortepiano üçün “Patetik trio”su; K.Sen-Sansın klarnet üçün sonatası; K.Debüssinin klarnet və orkestr üçün rapsodiyası; A.Berqin klarnet və fortepiano üçün 4 pyesi; S.İ.Taneyevin klarnet və simli orkestr üçün kansonası; İ.S.Stravinskinin solo klarnet üçün 3 pyesi; K.Nilsenin klarnet və orkestr üçün konserti; P.Xindemitin klarnet və orkestr üçün konserti; F.Pulenkin klarnet və fortepiano üçün sonatası, L.K.Knipperin

---

¹⁴ Алтухов, В.М. Гаммы и упражнения для развития виртуозной техникой игры на кларнете./ В.М.Алтухов. – Харьков: – 2008. – с.73

klarnet üçün konserti ifaçıların repertuarında geniş yer tutur. Klarnet aləti Azərbaycan bəstəkarlarının da diqqətindən yayınmamışdır. Bu baxımdan Nazim Əliverdibəyov, Əziz Əzizov, Qismət Quliyev, Yaşar İmanov, Fərəc Qarayev, Lalə Cəfərova və başqalarını qeyd etmək olar.

Taxta-nəfəs alətləri sırasında yer alan faqot XVI əsrdə bombard və pommer alətləri üzərində aparılan təkmilləşdirmə işləri sayəsində yaranmışdır. İlk faqotlar bütöv bir ailəni təşkil edirdi. Onun xorist, alt, tenor, diskant, doppelfaqot və kontrfaqot kimi növləri mövcud idi. Əvvəllər faqot kilsə xorlarının instrumental kapellalarında istifadə edirdilər. XVIII əsrdə isə bu alət artıq hərbi orkestrlərin tərkibində işlədilirdi. Onun üçün solo əsərlər az yazılmışdır. Lakin XIX əsrdən başlayaraq bəstəkarlar öz əsərlərində faqota solo partiyalar həvalə etməyə başlamışlar. Veber, Qummel, Xindemit, Jolive və başqaları faqot üçün solo konsertlər bəstələmişlər.

Nəfəs alətləri Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında da özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu alətlər həm solo, həm ansambl, həm də simfonik orkestrin tərkibində fəal şəkildə istifadə olunmuşdur. Milli musiqidə taxta-nəfəs alətləri üçün maraqlı repertuar yaranmışdır. Taxta-nəfəs alətlərinin yüksək ifaçılıq mədəniyyətinin yaranması və inkişafı prosesi Azərbaycanda da getmişdir. Musiqi mədəniyyətimiz bu alətlərin peşəkar ifaçılarının adları ilə zənginləşmiş, bir sıra metodik vəsaitlər yazılmışdır.

Taxta-nəfəs alətləri üçün dünya musiqi ədəbiyyatında xeyli əsərlər mövcuddur. Onların sırasında həm solo, həm də ansambl əsərləri yer alır. Müxtəlif bəstəkarlar bu alətlərin bədii və texniki imkanlarını qiymətləndirərək fərdi yaradıcılıq laboratoriyasında tətbiq etmiş, ifaçılıq repertuarını rəngarəng və yüksək bədii dəyərə malik əsərlərlə zənginləşdirmişlər. Bu işdə Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığı da özünəməxsus yer tutur. Milli bəstəkarlıq yaradıcılığında taxta-nəfəs alətlərindən daha çox fleyta və klarnet üçün solo əsərlər yazılmış, qrup üzvləri isə müxtəlif orkestr əsərlərinin tərkibində mühüm mövqeyə sahib olmuşdur.

Taxta-nəfəs alətlərin Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tutduğu yerin XX əsrin II yarısında daha da möhkəmlənməsi təhlilə cəlb etdiyimiz əsərlərin araşdırılması zamanı

aşkar olundu. Belə ki, bu əsərlərin sayı son dövrdə hiss ediləcək qədər artmış, müasir ifa üsulları, ştrixlər və nüanslar tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu əsərlərin yaranması isə ifaçılıq mədəniyyətinin güclənməsinə, peşəkar səviyyənin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Təhlilə cəlb etdiyimiz əsərlər dünya musiqi festival və müsabiqələrində mükafat və diplomlara layiq görülmüş, dünya səviyyəli musiqiçilərin repertuarına daxil olmuşdur. Digər tərəfdən bu əsərlər müasir ifaçılıq sənətinə güclü təsir göstərmiş, peşəkar ifaçıların yetişməsinə təkan vermişdir.

XX əsrin II yarısında yaranan taxta-nəfəs alətləri üçün nəzərdə tutulmuş əsərlər müxtəlif janr, həcm və ifaçılıq xüsusiyyətlərinə malik olmaqla yanaşı, həm də müasir musiqi incəsənətinin müxtəlif istiqamətlərini, bəstəkarlıq texnikasını, üslub və tendensiyalarını özündə əks etdirir. Bu əsərlər sırasında klassik, modal, seriya, dodekofoniya, puantilizm, atonal texnika və üslublarla yanaşı, milli musiqi janrlarından bəhrələnən muğam improvizasiya ənənələri əsasında bəstələnmiş nümunələr də yer alır.

İkinci paragraf **1.2. “Taxta-nəfəs alətləri üçün nəzərdə tutulmuş iri həcmli solo əsərlərin ifaçılıq məziyyətləri”** adlanır. Bu paragraf taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış iri həcmli əsərlərin təhlilinə həsr olunmuşdur. O cümlədən, burada A.Məlikovun fleyta və simli orkestr üçün “Konsertino”, Lalə Cəfərovanın Klarnet və fortepiano üçün sonatası, Yaşar İmanov “Konsert Valsı” bilavasitə təhlil edilmişdir. Taxta-nəfəs alətləri üçün yazılmış iri formalı əsərlərin araşdırılması ilk növbədə say azlığının olmasını üzə çıxarmışdır. Milli bəstəkar yaradıcılığında bu alətlər üçün iri həcmli əsərlər olduqca az yer tutur. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə isə qoboy və faqot üçün solo əsərlər demək olar ki, təsadüf olunmur. Miniatur janrların üstünlüyü daha çox dövrün tələbi ilə də bağlı olmuşdur. Lakin burada digər səbəblər də rol oynayır. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, böyük həcmli, geniş tərkibli əsərlərin ifası daha çətin təşkil olunur.

Təhlil etdiyimiz əsərlərdə alətin bədii və texniki imkanlarının üzə çıxarılması ilə yanaşı, müraciət olunan janrın və formanın səciyyəvi cəhətləri, quruluş xüsusiyyətləri də bəstəkarlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu baxımdan A.Məlikovun

konsertinosunu qeyd etmək olar. Üç hissəli bu əsərdə rəngarəng obrazlar aləmi, müxtəlif xarakterli mövzular, geniş və hərtərəfli inkişaf metodları yer almışdır. Əsərin ilk xanələrindən bəstəkarın əsrarəngiz melodik üslubu diqqəti cəlb edir. Xüsusilə I hissədə sirli-sehrli səhnələrin melodik aləmi, eləcə də zəngin harmonik tərkiblər, II hissədə rast gəlinən sinkopalı ritmlər konsertionun musiqi obrazlarını bəstəkarın balet musiqisinə yaxınlaşdırır.

Lalə Cəfərovanın sonatasında isə formanın sərhədləri klassik ənənələrə yaxınlıq nümayiş etdirsə də, bəstəkar modal texnikadan istifadə etmişdir. “Re” mərkəz tonu əsər boyu vurğulanır. Lakin onun əhatəsində çoxlu sayda xromatizmlər yer almışdır. Klarnetin partiyasında yeni ifa üsullarından istifadə olunmuşdur. Y.İmanovun valsında isə bəstəkar ikili stakkatolardan, arpeciolu passajlardan istifadə etmişdir ki, bu da ifaçıdan peşəkar hazırlıq tələb edir. Əsər konsert proqramına xas olan bir sıra məziyyətlərə malikdir.

Üçüncü paraqraf **1.3. “Miniatur janrlarda yazılan taxta-nəfəs alətlərinin bədii və texniki ifa xüsusiyyətləri”** adlanır. Bu paraqrafta taxta-nəfəs alətləri üçün müasir dövrdə yazılmış miniatur əsərlərin təhlili yer almışdır. O cümlədən, C.Quliyevin fleyta və fortepiano üçün “Skerso”su; E.Dadaşovanın iki fleyta üçün “Səda”, fleyta və fortepiano üçün “Muğamsayağı” pyesləri; R.Ramazanovun fleyta və fortepiano üçün “Adajio”, solo klarnet (in B) üçün “Tənha”; S.Rəhimovanın “Fleyta və fortepiano üçün pyes”; F.Fətullayevin klarnet və fortepiano üçün “Ayın qarşısından keçən bulud karvanı” əsəri; N.Nağıyevanın klarnet və fortepiano üçün balladası və rondosu bilavasitə təhlilə cəlb edilmiş, əsərlərin bədii və texniki ifaçılıq xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır. Təhlil zamanı aşkar olunan məqamlardan ən əsası budur ki, taxta-nəfəs alətləri üçün yazılan solo əsərlərdə bəstəkarlar ilk növbədə alətin bədii və texniki imkanlarının maksimum dərəcədə göstərməyə çalışır. Bu əsərlərdə ifaçıya öz virtuoz bacarığını göstərmək üçün geniş imkan yaradılmışdır. Buradan irəli gələrək ifa zamanı yaranan çətinliklər isə ifaçıdan xüsusi hazırlıq tələb edir. Solo əsərlər sırasında da bir daha muğam improvizasiya üslubuna əsaslanan əsərlərə rast gəlinir. Bu baxımdan E.Dadaşovanın pyesləri səciyyəvidir. Əsərlərin obraz ideya tərənnümü bir neçə xarakterə özündə birləşdirir. Öncə düşüncəli, bir

qədər fəlsəfi xarakterli muğam-reçitativ mövzu daha sonra lirik və həzin melodiya ilə əvəzlənir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı **“Taxta-nəfəs alətləri üçün nəzərdə tutulmuş ansambl tərkibli əsərlərində müasir yazı texnikasının ifa çətinliklərinin aşırılması”** adlanır. Bu fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. Birinci paraqraf **2.1.“Taxta-nəfəs alətləri üçün yazılan iri həcmli ansambl əsərlərinin bədii və texniki ifa imkanları”** adlanır. Burada taxta-nəfəs alətləri üçün nəzərdə tutulmuş ansambl əsərləri tədqiqata cəlb edilmişdir. X.Mirzəzadənin fleyta, qoboy, klarnet in B (I-II), valtorna in F, faqot üçün nəzərdə tutulmuş “Sekstet”, E.Mirzəyevin “L’identification de la vengeance d’Eurydice”, R.Ramazanovun soprano, fleyta, çembalo və vibrafon üçün “Qüssə”, fleyta, klarnet, bonqos və violonçel üçün “Fantaziya”, A.Qəmbərlinin fleyta, klarnet in B, skripka, violonçel və fortepiano üçün “Composition resolved to dots”, C.Abbasovun fleyta, violonçel və fortepiano üçün “Meditasiyalar”, fleyta və klarnet üçün “Paradiqma-II”, F.Qarayevin bas fleyta və iki gitara üçün “(K)ein Kleines Schauspiel...”, V.Allahverdiyevin taxta nəfəsli kvartet və zərb alətləri üçün “Muğamsayağı” əsərləri təhlil edilmişdir. Aparılan təhlillər nəticəsində iri formalı ansambl əsərlərinin ümumi və spesifik xüsusiyyətləri üzə çıxarılmışdır. Bu əsərlər sırasında yer alan instrumental teatr janrını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. F.Qarayev və E.Mirzəyevin təhlil etdiyimiz kompozisiyaları bu janrın maraqlı nümunələri kimi təzahür olunur. Hər bəstəkar janra özünəməxsus şəkildə yanaşmışdır. Belə ki, F.Qarayev yaradıcılıq üslubuna xas olan janrın alluziyasından bu dəfə marş vasitəsilə bəhrələnmiş, onun təcəssümünü musiqinin ritmik strukturu ilə yanaşı, ifaçıların alman rəqəmləri ilə sayması vasitəsilə də həyata keçirmişdir. E.Mirzəyevin əsərində konkret ədəbi mənbə istifadə olunmuşdur. Bu, dünya incəsənətində məşhur Orfey-Evridika əfsanəsinin müasir təcəssümüdür. Bəstəkar qədim əsatin obrazlarından istifadə etsə də, onların mövqeyi müasir bəşəriyyətin mübarizə metodları ilə səciyyəvidir. Onun kompozisiyasında Evridika-cəmiyyət tərəfindən əzilən qadının qızgın mübarizəsini təsvir edir. Burada alətlər əsərin qəhrəmanlarını canlandırır və bununla da ifaçılar eyni zamanda peşəkar aktyor kimi çıxış etməlidir. F.Qarayevin əsərində isə müəyyən

süjet xətti olmasa da, hər bir alət həm də müəyyən bir obrazı canlandırır. Hər iki bəstəkar kompozisiyada poetik mətndən istifadə edir. Bu hal XX əsrin II yarısında geniş vüsət almış və ən müxtəlif janrların səciyyəvi cəhətinə çevrilmişdir. Vokalin iştirak etdiyi ansambl əsərlərində isə bu mövqeyi məhz vokal ifaçısı yerinə yetirir. Buna misal olaraq R.Ramazanovun, T.Qasımzadənin, əsərlərini göstərmək olar. R.Ramazanovun “Qüssə” əsərində ədəbi mənbə kimi çıxış edən tablo həm də onun kompozisiya quruluşunu şərtləndirmişdir.

Təhlilə cəlb olunan ansambl əsərlərinin daha bir cəhəti kimi müxtəlif qrupların alətlərinin bir tərkibdə çıxış etməsi ilə xarakterikdir. Nəfəsli və simli, nəfəsli və rəngarəng zərb alətləri, vibrafon, vokal, gitara kimi rəngarəng tembr boyalarının yaranmasına xidmət edən tərkiblər kompozisiyaların obraz-emosional aləminin qurulmasında çıxış edir. Alətlərin müxtəlif tembr xüsusiyyətləri uzlaşan registrlərlə maraqlı vəhdət təşkil edir ki, bu bəstəkarın hər bir alətin bədii-texniki, akustik imkanlarına yaxından bələd olmasından asılıdır. Bu məqam ifaçılıq məsələləri üçün də olduqca önəmlidir.

İri formalı ansambl əsərlərindən bəzilərinə bəstəkarlar muğam dəstgahının kompozisiya quruluşundan, bəzilərinə də muğam-improvizasiya üslubundan yararlanır. Məsələn, V.Allahverdiyevin “Muğamsayağı”, R.Ramazanovun “Fantaziya” əsərlərini göstərmək olar. Bəstəkarlar mövzuların inkişafında muğam improvizasiya üslubundan istifadə edərək, ad libitum, tempo rubato ifasını təşkil edir ki, bu da ansambl üzvlərindən xüsusi həssaslıq tələb edir. Xüsusilə, “Muğamsayağı” əsərində bəstəkar mövzunu ansambl üzvləri arasında parçalanmış çəkildə, sual-cavab, kiçik imitasiyalar vasitəsilə təqdim etmişdir. Bu da, ifaçılardan partiyaların dəqiq yerinə yetirilməsini, mövzunun vahid təcəssümünü əldə etməyi tələb edir.

X.Mirzəzadənin “Sekstet”i isə obrazlar dairəsinə görə rəngarəngdir. Burada sakit, mülayim, şən əhval-ruhiyyə, oynaqlıq, işıqlı, səbirli, xoş musiqi özünü açıq surətdə biruzə verərək bir-biri ilə vəhdət təşkil edir. Əsərdə bəstəkarın istedadının və yaradıcılıq dəstxəttinin gözəl xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Lirik obrazların mahnıvari plastikliyi, skersosayağı mövzuların oynaqlığı, musiqi dilinin zəngin melodikliyi, bu əsərin diqqətəlayiq cəhətlərindəndir.

II fəslin ikinci paragrafı **2.2. “Müasir Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında taxta-nəfəs alətləri üçün miniatür janrda yazılan ansambl əsərləri”** adlanır. Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində söyləmək olar ki, taxta-nəfəs alətləri üçün ansambl əsərləri sırasında miniatürlər daha çox yer alır. Belə miniatürlər sırasında X.Mirzəzadənin fleyta, qoboy, I-II klarnet in A, valtorna, faqot üçün “Rəqs”, fleyta, qoboy, klarnet in B, faqot üçün pyeslər məcmuəsi, qoboy, klarnet in B, faqot üçün Trio, fleyta, qoboy, klarnet, faqot, valtorna, skripka, viola, violonçel, dörd üçbucaq və zənglər (kampana) üçün “Memory”, F.Əlizadənin violonçel və nəfəsli kvintet üçün “Vorgefühl”, F.Qarayevin “Alla valze”, İ.Abdullayevin fleyta və simlilər üçün “Vals”, R.Qədimovanın nəfəsli kvintet üçün “Mayeyi-Rast”, Pastoral; Z.Kərimovanın fleyta, violonçel və fortepiano üçün “Sura Atur”, T.Qasımzadənin solo fleyta üçün “Solo for Erin Lesser” və fleyta, zərb alətləri, skripka, violonçel və messo-soprano üçün “Control + [”, S.Qəninin “İlk təəssürat”, R.Hüseynovanın klarnet, violonçel və fortepiano üçün triosu yer almışdır.

Nəticə bölməsində aparılan təhlillər yekunlaşdırılaraq taxta-nəfəs alətlərinin Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında tutduğu mövqe, eləcə də müasir dövrdə bu alətlər üçün yazılmış əsərlərdə yeni ifa üsulları ilə bağlı araşdırmaların nəticələri ümumiləşdirilir. Beləliklə, taxta-nəfəs alətləri üçün kiçik həcmli ansambl əsərlərinin səciyyəvi cəhətləri bəstəkarın fərdi yaradıcılıq üslubu, obraz-ideya təəssümü, eləcə də ansambl tərkibində yer alan alətlərin ifaçılıq imkanları ilə bağlı xarakterizə oluna bilər. Təhlilə cəlb etdiyimiz əsərlərin demək olar ki, hər birində müasir ifaçılıq üsulları sırasında daha çox frullato və qlissandonun istifadəsi müşahidə olundu. Lakin bununla yanaşı, F.Əlizadənin əsərində trelin müxtəlif partiyalarda tembr rəngarəngliyi yaradan tətbiqi, T.Qasımzadənin əsərlərində multifonikalardan da istifadə olunmuşdur. Bu əsərlərin digər cəhətləri isə bəstəkarın hər bir əsərin obraz-ideya aləmini formalaşdırmaq üçün bəstəkarın müxtəlif filosof və bəstəkarların fikirlərindən istifadə etməsidir. Maraqlı məqamlardan biri fəlsəfi ideyaların eyni zamanda müxtəlif təbiət hadisələri ilə qarşılaşdırılması ilə bağlıdır.

Bəstəkarlar kontrastlıq yaratmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişdir. Əgər Z.Kərimovanın əsərində bu seçilmiş

obrazların simvolik xarakteri ilə əldə olunursa, F.Qarayevin valsında klassik janrın allüziyasını yaratmaqla, T.Qasımzadənin miniatürlərində alətin akustik və tembr imkanlarından, eləvə də dinamik kontrastlıqdan istifadə etməklə əldə olunur. X.Mizəzadənin miniatürlərində kontrastlıq ilk növbədə obraz-emosional aləmin rəngarəngliyində büruzə verir, lirizm və skersoluq, dərin düşüncə və yüngül romantik əhval-ruhiyyə bir əsər daxilində bir-birini əvəz edir. Bu da ifaçıya bədii ifaçılıq məharətini göstərməyə geniş imkan yaradır. Əsərlərin praktik mahiyyətinə gəlincə, hər bir əsərdə ifaçı üçün yeni sərhədləri kəşf etmək üçün nüanslar yer alır. Burada ifaçıdan həm texniki hazırlıq, həm bədii ifadəlilik, həm də alətin texniki, akustik, tembr imkanlarını mükəmməl şəkildə mənimsəməsi tələb olunur. Bir sıra əsərlərdə müəyyən ifaçılıq üsulları əvvəldə bəstəkar tərəfindən məxsusi olaraq qeyd olunur. Bu hal xüsusilə son illərdə yaranan əsərlərə şamil oluna bilər. Bu da, gənc ifaçılara müasir əsərlərin ifa olunmasında xüsusilə kömək edir. Müasir bəstəkarlıq texnikasının daim yenilənmək istiqamətində inkişaf etməsi öz təsirini ifaçılıq sənətinə göstərir, yeni ifa üsulları, ştrixlər, nüanslar meydana gəlir. Bu üsulların ifa tərzini əsərlərin ifası ilə formalaşdırır. Bu baxımdan notun üzərində həmin üsul və ştrixlərin hansı şəkildə ifası ilə bağlı metodik göstərişlər olduqca mühümdür.

Təhlilə cəlb etdiyimiz ansambl miniatürlərin daha bir cəhəti bəstəkarların milli musiqi janrlarından istifadə etməsi ilə bağlıdır. X.Mirzəzadənin pyeslər silsiləsi, “Rəqs” miniatürü, A.Əzimovun “Həzin rəqs” misal ola bilər. Bu əsərlərdə janrın xarakterik xüsusiyyətləri bəstəkarın fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətləri ilə vəhdət təşkil etməklə yanaşı, alətlərin maraqlı tembr ansamblında da təzahür edir. Bəzən obrazın təzahüründə hər bir alət öxünəməxsus “rola” malik olaraq müxtəlif emosional durumları ifadə edir, bəzən də bütün ansambl bir obrazın təcəssümündə iştirak edir. Bəstəkarların hər bir alətə solo alət kimi yanaşması, alətin xüsusi özəlliklərini, ifa xüsusiyyətlərini özünün obraz-emosional məzmununa, intellektual-psixoloji düşüncə dərinliyinə, intonasiya məzmununa görə ustalıqla göstərməsi müşahidə olunur. Pyeslərin musiqi dili özünəməxsusluğu ilə fərqlənərək, müasir instrumental musiqini zənginləşdirən cizgilərə malikdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər nəticəsində bir sıra ümumiləşdirmələr aparmaq mümkündür. Təhlilə cəlb etdiyimiz əsərlər ilk növbədə solo və ansambl, iri formalı və miniatür janrlar baxımından qruplaşdırılmışdır. Bu qruplaşdırmalar nəticəsində bəstəkar yaradıcılığında taxta-nəfəs alətlərinin həm qrup, həm də solo mövqeyini aşkara çıxarmaq mümkün olmuşdur. Belə ki, diqqəti cəlb edən ilk məqam taxta-nəfəs alətlərinin müasir bəstəkar nəslinin maraq dairəsində olmasıdır. F.Əlizadə, C.Abbasov, E.Dadaşova, F.Qarayev, R.Qədimova, V.Allahverdiyev, C.Quliyev, İ.Abdullayev, Y.İmanov, T.Qasımzadə, A.Qəmbərli, S.Qəni, F.Fətullayev, R.Ramazanov, R.Xəlilov, S.Rəhimova, Z.Kərimova, L.Cəfərova, N.Nağıyeva, R.Hüseynova, F.Allahverdi və bir sıra bəstəkarlar bu alətlər üçün həm solo, həm də müxtəlif tərkibli ansambl əsərləri yaratmışlar. Onlar üçün örnək olan ustad sənətkarlarımız A.Məlikov, X.Mirzəzadə, F.Əlizadə kimi bəstəkarlarımızın bu sahədə yaratdığı yüksək peşəkarlıq əks etdirən nümunələr milli ifaçılıq sənətimizi zənginləşdirməklə yanaşı, onun inkişafını şərtləndirən təkan rolunu oynayır.

Təhlil zamanı taxta-nəfəs alətləri üçün iri həcmli əsərlərə nisbətən miniatür formaların çox olmasını müşahidə etdik. Bu da müasir dövrün müxtəlif tendensiyaları ilə bağlı bir səbəb ola bilər. Miniatür formalara meyl ifaçılıq məsələləri ilə də bağlıdır. Belə ki, belə əsərlərin ifasını təşkil etmək böyük həcmli simfonik əsərlərə nisbətən daha asandır. Digər səbəb isə bəstəkarların fərdi yaradıcılıq prinsiplərindən irəli gəlir. Xüsusilə daha gənc bəstəkarlar miniatür janrlara meyl edir. Təhlil etdiyimiz əsərlər sırasında T.Qasımzadənin, R.Ramazanovun, F.Fətullayevin, N.Nağıyevanın miniatürləri misal ola bilər. Bununla yanaşı görkəmli bəstəkar X.Mirzəzadənin də yaradıcılığında yer alan bir sıra miniatürlər təhlilə cəlb olunmuşdur.

İri formalı əsərlər sırasında sonata, konsertino və bir sıra ansambl əsərləri yer almışdır. A.Məlikovun, L.Cəfərovanın, C.Abbasovun, S.Qəninin, A.Qəmbərlinin və başqalarının əsərləri bu sırada təhlilə cəlb olunmuşdur.

Bəstəkarların proqramlı və proqramsız, ədəbi mənbə, poetik mətn, süjetli əsərləri diqqət mərkəzində tutulmuşdur. Ədəbi mənbəyə müraciət olunmuş əsərlər sırasında yer alan F.Qarayevin “(K)ein Kleines Schauspiel...” və E.Mirzəyevin “L’identification de la

vengeance d'Eurydice" kompozisiyaları instrumental teatrın bariz nümunəsini ifadə edir. Bu əsərlərdə ifaçılar qarşısında duran tələblər içərisində həm də aktyor oyunu durur. Bu da müasir instrumental əsərlərin xarakterik cəhətlərindən biri kimi çıxış edir. Belə əsərlərin ifaçıları təqdim etdikləri alətin bədii və texniki imkanlarına bələd olmaqla yanaşı, əsərin konsepsiyasını təşkil edən süjet, bədii və ya poetik mətni, aktyor oyununu da bilməlidirlər.

T.Qasımzadənin, A.Qəmbərlinin, E.Mirzəyevin, S.Qəninin əsərlərində əsərdə yer alan müasir ifa üsulları, ştrix və nüansların ifa metodları ilə bağlı göstərişlər yer alır. Bu cəhət müasir əsərlər üçün xarakterikdir. Metodik göstərişlərin bəstəkar tərəfindən göstərilməsi ifaçıya əsərin daha mükəmməl şəkildə təqdim etmək üçün kömək olur və eyni zamanda gənclər yeni ifa üsullarının həyata keçirilməsi ilə bağlı xeyli biliklər əldə etmiş olur. Bəstəkarlar bu əsərlərdə klaster, slap, multifon, qlissando, trel və mordentlər, frullato kimi müasir ifa üsullarından istifadə etmişdir.

Təhlilə cəlb etdiyimiz əsərlər sırasında xalq musiqisi ilə bağlılıq bir neçə istiqamətdə bürüzə verir. Bir sıra əsərlərdə bəstəkarlar (V.Allahverdiyev, E.Dadaşova, R.Ramazanov) muğam improvizasiya üslubundan, digərlərində isə xalq musiqi janrlarının xarakterik xüsusiyyətlərindən (X.Mirzəzadə, R.Qədimova, A.Əzimov) bəhrələnmişlər. Bir qrup əsərlər isə Avropa musiqi janrlarının müasir və milli ənənələrlə vəhdətini ifadə etmişdir. Buna C.Quliyevin "Skerso", N.Nağıyevanın "Rondo", "Ballada", Y.İmanovun "Konsert valsı", F.Qarayevin "Alla valze" misal göstərmək olar.

A.Qəmbərli isə təhlil etdiyimiz "Composition resolved to dots"-əsəri istifadə etdiyi yazı texnikası (pquantilizm), T.Qasımzadə "Solo for Erin Lesser" əsərini təbiət hadisəsi ilə, R.Ramazanov "Qüssə" əsərini rəsm tablosu ilə, E.Mirzəyev "L'identification de la vengeance d'Eurydice" qədim əfsanə (Orfey-Evridika) ilə əlaqələndirmiş, bədii-emosional təəsüratı və ideyanın gerçəkləşməsi naminə filosof və görkəmli sənətkarların sitatlarından da istifadə etmişlər. Bütün bu ideyaların gerçəkləşməsi üçün istifadə edilən yazı texnikası, ifa üsulları taxta-nəfəs alətlərində ifa praktikasına öz töhfəsini vermişdir.

Təhlil zamanı ifaçı qarşısında çətinlik törədən məqamlar, o cümlədən xüsusi hazırlıq tələb edən ifa üsulları ilə bağlı metodik göstərişlərə də yer verilmiş, hər bir əsərdə bu üsulların ifa metodları ilə bağlı məlumat verilmişdir. Beləliklə, aparılan təhlillər nəticəsində aşağıdakı müddəalar əldə olunmuşdur.

- Taxta-nəfəs alətlərinin Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tutduğu yer daha çox miniatür janrlarla ifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı silsiləli əsərlərə də rast gəlinir. Bu baxımdan Z.Kərimovanın “Sura Atur”, X.Mizəzadənin 5 pyes silsiləsi göstərmək olar. Eyni zamanda solo əsərlər sırasında fleyta və klarnet üçün yazılan nümunələr daha çox yer alır; qoboy və faqot üçün isə solo əsər müşahidə olunmur.

- Təhlil zamanı iri həcmli əsərlərdən sonata, orkestr və fleyta üçün konsertino, fleyta və simli kvintet üçün vals araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Bu sırada da əsərlərin sayı azlıq təşkil edir. Bunun əksinə olaraq, ansambl əsərləri daha rəngarəng və çoxçeşdlilik nümayiş etdirir.

- Ansambl əsərlərində qeyri-adi alət seçimi ifaçılar qarşısında xüsusi həssaslıq nümayiş etdirmək tələbi qoyur. Buna misal olaraq E.Mirzəyevin “L’identification de la vengeance d’Eurydice” (fleyta və 5 zərb aləti), F.Qarayevin “(K)ein Kleines Schauspiel...” (bas fleyta və iki gitara), T.Qasımzadənin Control+[(fleyta, zərb alətləri, skripka, violonçel və messo-soprano) və s. göstərmək olar. Eyni zamanda bu əsərlərdə müxtəlif tembrli alətlərin partiyasında registr uyğunluğu müşahidə olunur.

- Bəstəkarlar xalq musiqi janrlarından müxtəlif yollarla bəhrələnir. Bu baxımdan muğam improvizasiya üslubunu, rəqs, rəng janrlarının tətbiqini misal göstərmək olar. Eyni zamanda vals, ballada, rondo, marş, skerso kimi Avropa musiqi janrları da əsərlərin əsasını təşkil etmişdir.

- Ansambl əsərlərinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri solo və müşayiətçi alətlər, həmçinin bütün alətlərin eyni mövqeyə sahib olmasına rast gəlinir. Bu baxımdan C.Abbasovun, E.Dadaşovanın, T.Qasımzadənin, X.Mizəzadənin, S.Rəhimovanın və s. əsərlərini misal göstərmək olar.

- Həm solo, həm də ansambl əsərlərində bəstəkarlar slap, forşlaq, mordent, trel, qlissando, frullato, klaster, multifonlardan istifadə etmişdir. Bundan başqa ifaçılıq mədəniyyətinin təcəssümü müxtəlif texniki passajların, sıçrayışların, sürətli tempdə kiçik ölçülü notların ifası, nəfəsin düzgün alınması, pozisiyaların seçimi, müxtəlif applikaturalarla da səciyyəvidir.

- Instrumental teatr ənənələri ilə seçilən əsərlərdə (F.Qarayev, E.Mirzəyev, T.Qasımzadə) ifaçılardan əlavə bacarıqlar tələb olunur. Burada hər bir ifaçı süjeti, bədii ideyanı təcəssüm edən obrazları həm də bir aktyor kimi canlandırmalıdır.

Beləliklə, taxta-nəfəs alətlərində müasir ifaçılıq sənəti bir sıra keyfiyyətlərlə səciyyələnməklə yanaşı, musiqiçidən texniki imkanlarının genişləndirməsi ilə yanaşı, həmçinin hərtərəfli erudisiyalı, fərdi yaradıcılıq keyfiyyətlərinə malik, müasir musiqinin nailiyyətləri ilə yaxından maraqlanan peşəkar münasibət tələb edir. Yalnız belə olan halda təhlil etdiyimiz, eyni zamanda dissertasiya işində yer almayan bir sıra milli və dünya bəstəkar yaradıcılığında yer alan əsərlərin mükəmməl ifasını gerçəkləşdirmək, eləcə də milli ifaçılıq sənətini peşəkar səviyyədə inkişaf etdirmək mümkündür.

Dissertasiyanın məzmununa uyğun olaraq müəllifin aşağıdakı əsərləri çap olunmuşdur:

1. Əliyeva, N.Ç. Xəyyam Mirzəzadə yaradıcılığında taxta nəfəs alətlərinin rolu // III Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumunun materialları, – Bakı: – 25-27 may, – 2016, – s. 249-252.
2. Əliyeva, N.Ç. Xəyyam Mirzəzadənin taxta nəfəs alətləri üçün yazdığı “SEKSTET” əsərinin üslub xüsusiyyətləri // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2016. – № 1(66), – s. 107-111.
3. Əliyeva, N.Ç. Fərid Fətullayevin “Ayın qarşısından keçən bulud karvanı” əsərinin bəzi müasir cizgiləri // – Bakı: Mədəniyyət.az, – 2016. – № 5(303), – s. 74-76.
4. Əliyeva, N.Ç. RUFƏT Ramazanov yaradıcılığında müasir dövrün cizgiləri // – Bakı: Mədəniyyət.az, – 2016. – № 11(309), – s. 78.80.
5. Əliyeva, N.Ç. Taxta nəfəs alətləri üçün yazılmış Azərbaycan milli musiqisinin bəstəkarlar tərəfindən işləmələrinə dair bəzi

- məsələlər // – Türkiyə: – Rast Musicology Journal, – cild 4, – 2016. – № 3, – s. 1424-1429.
6. Əliyeva, N.Ç. “L’identification de la vengeance d’Eurydice” work by Elmir Mirzayev // “Science and Education” konfransının materialları, – Almaniya: – 27-28 iyun, – 2017, – s.110-116.
  7. Əliyeva, N.Ç. Sevda Rəhimovanın fleyta və fortepiano üçün pyesində ifaçılıq məsələləri və onun həlli // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2017. – №1(70), – s. 58-62
  8. Əliyeva, N.Ç. Gənc bəstəkarların taxta nəfəsli alətlər üçün yazılmış əsərlərində tembr probleminin həlli // – Naxçıvan: Axtarışlar, – cild 12, – 2020. – № 1(35), – 175 – 181.
  9. Əliyeva, N.Ç. Arif Məlikovun “Fleyta və kamera orkestr üçün Konsertino”sunun ifaçılıq xüsusiyyətləri // – Bakı: Mədəniyyət.az, – 2017. – №3-4(312), – s. 73-77.
  10. Əliyeva, N.Ç. Fleyta ifaçılığının müasir inkişaf mərhələsində bəstəkar yaradıcılığının rolu // Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri” adlı XVIII Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, – Bakı, – 12-13 aprel, – 2018, – s. 138-140.
  11. Əliyeva, N.Ç. Elnarə Dadaşovanın “Səda” əsərinin milli üslubunun təzahür prinsipləri // – Bakı: Konservatoriya, – 2018. – №1, – s. 35-39.
  12. Əliyeva, N.Ç. Taxta nəfəs alətlərinin bədii və texniki ifaçılıq xüsusiyyətləri // – Bakı: Mədəniyyət.az, – 2018. – № 320, – s. 69-71.
  13. Əliyeva, N.Ç. Solution of performance problem in modern works written for wooden wind instruments // – Vienna: Evropean Science Review, – 2019. – №1-2, – s. 33-35.
  14. Əliyeva, N.Ç. Gənc bəstəkarlarının taxta nəfəsli alətlər üçün yazılmış əsərlərində tembr probleminin həlli // – Naxçıvan: Axtarışlar, – cild.1, – 2020. – №13, – 175-181.
  15. Əliyeva N.Ç. Müasir ifaçılıq sənətinin inkişafında Heydər Əliyev Fondunun rolu // – Bakı: Sənət akademiyası, – 2020. – №1(9), – s. 58-61.

Dissertasiya müdafiəsi _____ 2022-ci il tarixində saat _____ Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Şəmsi Bədəlbəyli küç., 98.

Dissertasiya ilə Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat _____ 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.12.2021

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 40 580 işarə

Tiraj: 100